

Received: July 30, 2026
Accepted: August 23, 2026
Available online: August 25, 2026

<https://doi.org/10.36078/987655586>

Original research article / Original tadqiqot maqolasi

POETIC FUNCTIONS OF ALLEGORY AND COMEDY IN WESTERN AND EASTERN LITERARY TRADITIONS: A COMPARATIVE-TYOLOGICAL ANALYSIS

Hilola RASULOVA

Independent Researcher
Uzbekistan State World Languages University
Tashkent, Uzbekistan
Email: rasulovahilola20@gmail.com
ORCID iD: 0009-0009-7284-9832

ABSTRACT

This article comparatively examines the poetic functions of allegory and humor in Gulkhani's *Zarbulmasal* and Geoffrey Chaucer's *The Canterbury Tales* from typological and structural perspectives. The study aims to identify the aesthetic, socio-ideological, and communicative functions of allegorical images and comic representations and reveal their universal and national-cultural features.

Research objectives include clarifying the theoretical nature of allegory and humor, analyzing allegorical images and symbolic forms of expression, and identifying the poetic potential of satire, irony, sarcasm, humor, and grotesque. Particular attention is given to their role in social criticism, moral evaluation, and encouraging readers toward artistic reflection.

Methodologically, the study employs comparative-typological, comparative-historical, hermeneutic, and poetic analysis methods. These methods enable systematic examination of the semantic and structural features of the texts, their symbolic and metaphorical layers, character poetics, and forms of humor.

Comparative-typological analysis demonstrates that, in the works of Gulkhani and Chaucer, allegory and humor function as poetic mechanisms for exposing social inequality, moral decline, ignorance, careerism, greed, and other negative aspects of human nature. Both authors use humor not merely for aesthetic effect but also to develop critical thinking and guide readers toward moral conclusions.

The findings indicate that, in Eastern literary tradition, allegory is closely associated with didactic and moral-educational functions, whereas in Western literature it is connected with satirical realism and individual-psychological characterization. In both works, allegory and humor serve as universal poetic phenomena for understanding human and social problems through symbolic imagery and metaphorical interpretation.

The study contributes to comparative literary studies, historical poetics, allegory theory, and the aesthetics of humor, while providing theoretical significance for studying artistic styles in world and classical Uzbek literature.

Key words: allegory, humor, poetic function, Eastern literature, Western literature, *Zarbulmasal*, *The Canterbury Tales*, satire, symbolic imagery.

For citation:

Rasulova, H. (2026). Poetic functions of allegory and comedy in Western and Eastern literary traditions: A comparative-typological analysis. *Philology Matters*, D(3), 82–98. <https://doi.org/10.36078/987655586>.

© Hilola Rasulova, 2026. Licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

G‘ARB VA SHARQ ADABIY AN‘ANALARIDA ALLEGORIYA VA KULGINING POETIK FUNKSIYALARI: QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLIL

Hilola RASULOVA

Mustaqil izlanuvchi
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Toshkent, O‘zbekiston

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Gulxaniyning “Zarbulmasal” va Jefri Choserning “Kanterberi hikoyalari” (“The Canterbury Tales”) asarlarida allegoriya hamda kulgining poetik funksiyalari qiyosiy-tipologik va tizimli-strukturaviy jihatdan tahlilga tortiladi. Tadqiqotning bosh maqsadi mazkur asarlarda aks etgan allegorik obrazlar va komik tasvirlarning badiiy-estetik, ijtimoiy-g‘oyaviy va kommunikativ vazifalarini aniqlash, shuningdek, ularning umumbashariy (tipologik), milliy-madaniy o‘ziga xos jihatlarini ochib berishdan iboratdir.

Tadqiqotning vazifalari sirasiga allegoriya va kulgi tushunchalarining nazariy-metodologik mohiyatini yoritish, tanlangan asarlardagi allegorik obrazlar tizimi va ramziy ifoda shakllarini tahlil qilish, satira, kinoya, istehzo, yumor, shuningdek, groteskning poetik imkoniyatlarini aniqlash kiradi. Shu bilan birga, mazkur vositalarning ijtimoiy tanqid, axloqiy baholash va o‘quvchini badiiy mushohadaga undashdagi estetik funksiyasi asoslanadi; allegoriya va kulgining syujet, kompozitsiya, obrazlar semantikasi, muallif pozitsiyasi bilan dialektik aloqasi ochib beriladi.

Tadqiqot sarlavhasidagi muammolarni yechishda qiyosiy-tipologik, qiyosiy-tarixiy, germeneytik va poetik tahlil metodlaridan samarali foydalanildi. Mazkur metodlar majmuasi badiiy matnlarning mazmuniy-strukturaviy xususiyatlari, ramziy va metaforik qatlamlari, personajlar poetikasi, kulgi shakllarini izchil va tizimli o‘rganishga xizmat qildi.

Qiyosiy-tipologik tahlil natijalari Gulxaniy va J.Choser ijodida allegoriya va kulgi jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, axloqiy tanazzul, jaholat, mansabparastlik, ochko‘zlik va inson tabiatiga xos salbiy illatlarni fosh etuvchi metodologik hamda poetik mexanizm ekanini ko‘rsatdi. Har ikki adib badiiy kulgidan shunchaki estetik ta’sir uyg‘otish uchun emas, balki kitobxonda tanqidiy va falsafiy tafakkurni shakllantirish, axloqiy xulosaga yo‘naltirish maqsadida unumli foydalangan.

Umumlashtirilgan xulosalar shuni ko‘rsatadiki, Sharq adabiy an‘anasida allegoriya didaktik va axloqiy-ma’rifiy funksiya bilan, G‘arb adabiyotida esa satirik realizm va individual-psixologik xarakter yaratish tamoyillari bilan uzviy bog‘liq. Shu bilan birga, har ikki asarda allegoriya va kulgi inson hamda jamiyat muammolarini anglashga xizmat qiluvchi universal poetik hodisa sifatida namoyon bo‘lib, mualliflarning individual-badiiy uslubi, ramziy obrazlar interpretatsiyasi va metaforik talqinlar orqali mohirona ifodalangan.

Tadqiqot natijalari qiyosiy adabiyotshunoslik, tarixiy poetika, allegoriya nazariyasi va kulgi estetikasini rivojlantirishda, shuningdek, jahon adabiyoti va mumtoz o‘zbek adabiyotidagi badiiy uslublarni tizimli tadqiq etishda fundamental ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: allegoriya, kulgi, poetik funksiya, Sharq adabiyoti, G‘arb adabiyoti, Zarbulmasal, Kanterberi hikoyalari, satira, ramziy obraz.

ПОЭТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ АЛЛЕГОРИИ И ЮМОРА В ЗАПАДНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРНЫХ ТРАДИЦИЯХ: СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Хилола РАСУЛОВА

Самостоятельный соискатель
Узбекский государственный университет мировых языков
Ташкент, Узбекистан

АННОТАЦИЯ

В статье в сравнительно-типологическом и структурно-системном аспектах исследуются поэтические функции аллегории и комического в произведении Гулхани «Зарбулмасал» и «Кентерберийских рассказах» Джеффри Чосера. Цель исследования заключается в выявлении художественно-эстетических, социально-идеологических и коммуникативных функций аллегорических образов и комических репрезентаций, а также раскрытии их универсальных (типологических) и национально-культурных особенностей.

К основным задачам исследования относятся раскрытие теоретико-методологической сущности понятий аллегории и комического, анализ системы аллегорических образов и форм символического выражения, выявление поэтического потенциала сатиры, иронии, сарказма, юмора и гротеска. Особое внимание уделяется их роли в социальной критике, нравственной оценке и стимулировании художественного осмысления читателем.

С методологической точки зрения в исследовании применяются сравнительно-типологический, сравнительно-исторический, герменевтический методы и метод поэтического анализа. Данные методы позволяют системно исследовать семантические и структурные особенности текстов, их символический и метафорический уровни, поэтику персонажей и формы юмора.

Результаты сравнительно-типологического анализа показывают, что в произведениях Гулхани и Чосера аллегория и комическое выступают поэтическими механизмами обличения социального неравенства, нравственного упадка, невежества, карьеризма, жадности и других отрицательных проявлений человеческой природы. Оба автора используют комическое не только для достижения эстетического эффекта, но и для развития критического мышления читателя и подведения его к нравственным выводам.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что в восточной литературной традиции аллегория тесно связана с дидактической и нравственно-просветительской функциями, тогда как в западной литературе с сатирическим реализмом и созданием индивидуально-психологической характеристики. В обоих произведениях аллегория и комическое выступают универсальными поэтическими явлениями, способствующими осмыслению проблем человека и общества посредством символических образов и метафорических интерпретаций.

Исследование вносит вклад в развитие сравнительного литературоведения, исторической поэтики, теории аллегории и эстетики комического, а также имеет теоретическое значение для изучения художественных стилей в мировой и классической узбекской литературе.

Ключевые слова: аллегория, комическое, поэтическая функция, восточная литература, западная литература, «Зарбулмасал», «Кентерберийские рассказы», сатира, символический образ.

KIRISH

Zamonaviy jahon adabiyotshunosligida qiyosiy tadqiqotlar turli xalqlar adabiy tafakkurining umumbashariy qonuniyatlari va milliy-madaniy o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiluvchi ustuvor ilmiy yo'nalishlardan biridir. Ayniqsa, badiiy tafakkurning universal kategoriyalari sanalgan allegoriya va kulgi poetikasini Sharq hamda G'arb adabiy an'analari doirasida qiyosiy-tipologik jihatdan tadqiq etish nazariy poetika, qiyosiy adabiyotshunoslik hamda madaniyatlararo badiiy-estetik aloqalar konseptlarini yoritishda g'oyat dolzarb ahamiyat kasb etadi [Wellek & Warren, 1956: 45; Umarov, 2008].

Allegoriya badiiy tafakkurning fundamental ifoda shakllaridan biri bo'lib, majoziy obraz orqali mavhum g'oya, axloqiy mezon yoki ijtimoiy hodisani bilvosita va ramziy-metamorik tarzda muhrlash imkonini beradi. Adabiyot nazariyasida allegoriya obrazning bevosita mazmunidan tashqari, muayyan mavhum yoki konseptual

mohiyatni anglatishi bilan xarakterlanadi [Abrams & Harpham, 2015: 5]. Allegorik ifodaning muhim xususiyati uning ko'p qatlamli semantik-strukturaviy tizimida namoyon bo'lib, unda badiiy obraz va uning ortidagi g'oyaviy-falsafiy mazmun o'zaro dialektik bog'lanadi [Baldick, 2015: 9]. Shu jihatdan, allegoriya oddiy ramzga (simvolga) qaraganda ko'lamdor poetik fenomen bo'lib, badiiy matnning g'oyaviy-estetik konsepsiyasini shakllantirishda yetakchi funksiyani bajaradi [Cuddon, 2013: 23].

Sharq mumtoz adabiy an'anasida allegorik ifoda tarsi majoz, ramz, timsol va hikmat tushunchalari bilan organik tarzda uyg'unlashgan holda taraqqiy etgan. Ayniqsa, tasavvufiy-falsafiy adabiyotda ekzoterik (tashqi, zohiriy) obraz orqali ezoterik (ichki, botiniy) ma'naviy-axloqiy mazmunni ifodalash metodologiyasi keng ko'lam kasb etgan [Komilov, 2009: 112]. Tasavvuf va mumtoz adabiy jarayon doirasidagi ramziy tafakkur insonning ruhiy kamoloti, ma'naviy evolyutsiyasi hamda mutlaq haqiqatni anglash jarayonini badiiy aks ettirishning universal vositasi bo'lib xizmat qilgan [Haqqul, 2011: 78]. O'zbek mumtoz adabiyotining poetik tizimida esa majoziy va ramziy obrazlar badiiy umumlashtirish hamda estetik konseptualizatsiyaning ustuvor omillaridan biri sifatida shakllangan [Yoqubov, 2013: 128].

G'arb adabiy makonida allegoriya dastlab diniy-falsafiy mazmunni muhrlash omili sifatida rivojlangan bo'lsa, keyinchalik ijtimoiy, siyosiy va axloqiy tanqidning samarali poetik mexanizmiga aylandi. Allegorik tafakkurning G'arb adabiyotidagi evolyutsiyasida o'rta asr va Uyg'onish davri estetik an'analari muhim o'rin tutgan [Lewis, 1954: 8]. Allegoriyaning nazariy tabiati ramziy ifoda, obraz va mavhum g'oya o'rtasidagi murakkab konseptual munosabatlar orqali namoyon bo'lishi bilan izohlanadi [Rose, 1978: 18]. Shuningdek, allegorik obrazlarning poetik vazifalarini ochib berishda ularning arxetipik hamda madaniy-semantik xususiyatlarini hisobga olish muhim ilmiy-metodologik ahamiyatga ega [Frye, 1957: 89].

Kulgi badiiy tafakkurning universal hodisalaridan biri bo'lib, insonning voqelikka estetik munosabatini ifodalash bilan birga, jamiyatdagi ziddiyatlar, axloqiy nomutanosibliklar va ijtimoiy illatlarni ochib beruvchi muhim poetik mexanizm hisoblanadi. Mazkur fenomenni tadqiq etgan P.Berger kulgi hodisasi inson tajribasining ijtimoiy va madaniy jihatlari bilan uzviy bog'liqligini hamda u mavjud voqelikni qayta baholash imkonini berishini ta'kidlaydi [Berger, 1997: 2]. M.Baxtin esa xalq kulgisi va karnaval madaniyatini ijtimoiy iyerarxiyalarni vaqtincha inkor etuvchi hamda an'anaviy qadriyatlarni qayta baholashga xizmat qiluvchi o'ziga xos ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida talqin qiladi [Bakhtin, 1984: 59].

Qiyosiy-tarixiy nuqtayi nazardan yondashilganda, Sharq adabiyotida kulgi ko'pincha hikmat, kinoya va didaktik mazmun bilan shakllangan bo'lsa, G'arb adabiyoti taraqqiyotida satira, parodiya, grotesk va ironik tasvir shakllari orqali yetakchilik qilgan. Shu bois ham kulgi, satira va komiklikning poetik tabiati badiiy matnda xarakter yaratish, ijtimoiy munosabatlarni baholash va muallif konsepsiyasi (pozitsiyasi)ni ifodalash bilan chambarchas bog'liq [Preminger & Brogan, 1993: 190]. Mazkur masala bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarda allegoriya va kulgi alohida poetik hodisalar sifatida keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, ularning Sharq

va G'arb adabiy tafakkuridagi o'zaro sintezi hamda tipologik munosabati tizimli ravishda atroflicha o'rganilmagan. Xususan, Gulxaniyning "Zarbulmasal" hamda J.Choserning "Kanterberi hikoyalari" ("The Canterbury Tales") asarlarini aynan allegoriya va kulgi poetikasi nuqtayi nazaridan kompleks-qiyosiy tahlilga tortish bugungi adabiyotshunoslikning dolzarb va ilmiy jihatdan muhim masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari o'zbek mumtoz badiiy tafakkurining yuksak namunalaridan biri bo'lib, unda zoomorfik (qushlar va hayvonlar) obrazlari orqali jamiyatning dolzarb axloqiy hamda ijtimoiy muammolari allegorik shaklda badiiy talqin etilgan [Gulxaniy, 1992: 7]. Asardagi obrazlar tizimi shaxsiy masalchilik (majoziy adabiyot) an'anasiga xos bo'lgan ramziy umumlashtirish asosida qurilib, inson tabiatidagi nodonlik, manfaatparastlik, ochko'zlik va mansabparastlik kabi salbiy fenomenlarni fosh etishga yo'naltirilgan [Quronov, 2018: 214]. J.Choserning "Kanterberi hikoyalari" asari esa G'arb o'rta asr adabiyotining yirik poetik yodgorliklaridan biri bo'lib, unda jamiyat iyerarxiyasining turli tabaqalari vakillari orqali inson xarakteri, ijtimoiy tengsizlik, klerikal (diniy) rasmiyatchilik hamda axloqiy ziddiyatlar realistik va satirik bo'yoqlarda aks ettirilgan [Chaucer, 2008: 18].

J.Choser badiiy iqtidorida turli ijtimoiy qatlam vakillarining psixologik xarakteristikasini shakllantirish va ularning ichki ziddiyatli tabiatini ochib berish satirik tasvirning markaziy poetik mexanizmiga aylangan [Brewer, 1984: 117]. J.Choserning individual badiiy olamida o'rta asr jamiyatining turli guruhlar va ularning axloqiy qiyofasi dialektik yaxlitlikda, ya'ni ham individual, ham ijtimoiy badiiy umumlashma sifatida namoyon bo'ladi [Pearsall, 1992: 240].

Mazkur ikki asarning qiyosiy-tipologik planda o'rganilishi Sharq va G'arb adabiy tafakkurining mushtarak hamda farqli poetik tamoyillarini aniqlashga xizmat qiladi. Har ikkala asarda allegoriya badiiy umumlashtirishning (tipizatsiyaning) yetakchi vositasi sifatida namoyon bo'lsa-da, uning funksional yo'nalishi o'ziga xos konseptual xarakterga ega: "Zarbulmasal"da u sof axloqiy-didaktik maqsadga xizmat qilsa, "Kanterberi hikoyalari"da ijtimoiy-satirik va realistik funksiyani bajaradi. Shu bilan birga, kulgi har ikki asarda ham estetik ta'sirni kuchaytiruvchi, obrazlarning botiniy (ichki) mohiyatini dekodifikatsiya qiluvchi (ochuvchi) hamda muallif konsepsiyasini kitobxon mutolaasiga singdiruvchi ustuvor poetik omil sifatida namoyon bo'ladi [Cooper, 1989: 29]. Shundan kelib chiqqan holda tadqiqotning bosh maqsadi G'arb va Sharq adabiy an'alarida allegoriya hamda kulgining poetik funksiyalarini qiyosiy-tipologik asosda tadqiq etish, ularning badiiy-estetik va g'oyaviy-falsafiy vazifalarini Gulxaniyning "Zarbulmasal" hamda J.Choserning "Kanterberi hikoyalari" asarlari kesimida atroflicha yoritib berishdan iboratdir.

Adabiyotlar sharhi

Adabiyotshunoslik tarixida allegoriya va kulgi poetikasini tadqiq etish ko'p asrlik ilmiy an'anaga hamda fundamental poydevorga ega ustuvor yo'nalishlardan biridir. Mazkur tushunchalar badiiy tafakkurning universal kategoriyalari sifatida turli tarixiy davrlar va milliy adabiy makonlarda o'ziga xos transformatsion shakllarda namoyon bo'lib kelgan. Nazariy manbalarda allegoriya, avvalo, muayyan mavhum g'oya, axloqiy

tushuncha yoki ijtimoiy hodisaning aniq badiiy obrazlar tizimi vositasida majoziy translyatsiya qilinishi (ifodalanishi) sifatida talqin qilinadi [Abrams & Harpham, 2015: 7]. Shu jihatdan, allegoriya badiiy obraz va uning ortidagi konseptual mazmun o'rtasidagi tizimli-strukturaviy munosabatlarni muvofiqlashtiruvchi ko'lamdor poetik fenomen hisoblanadi [Baldick, 2015: 10].

Allegoriya nazariyasining ildizlari antik davr estetik qarashlariga borib taqaladi. Keyinchalik bu usul diniy, falsafiy va axloqiy mazmunni ifodalashning muhim vositasiga aylandi. Chunonchi, o'rta asrlar Yevropa adabiyotida allegorik tafakkur diniy-didaktik yo'nalishda taraqqiy etgan bo'lsa, Uyg'onish davriga kelib, u ijtimoiy-siyosiy hamda axloqiy tanqidning samarali shakliga aylandi [Lewis, 1954: 35]. Shu bois allegoriyaning badiiy imkoniyatlarini tadqiq etishda uning tarixiy-madaniy muhit bilan munosabatini o'rganish g'oyat muhimdir [Rose, 1978: 27].

Allegoriyaning zamonaviy talqinlarida uning ko'p qatlamli semantik tabiati alohida e'tirof etiladi. Xususan, G'arb adabiyotshunosligida bu hodisa ko'pincha matnning ochiq va yashirin ma'nolari o'rtasidagi munosabat tarzida o'rganiladi [Cuddon, 2013: 24]. Bu borada allegoriyaning nafaqat tasviriy vosita, balki muallif dunyoqarashi va estetik konsepsiyasini aks ettiruvchi murakkab poetik mexanizm ekanligi ta'kidlanadi [Eagleton, 2008: 94].

Sharq adabiy-estetik tafakkurida allegoriya masalasi majoz, ramz va timsol tushunchalari bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etilgan. Mumtoz Sharq poetikasida tashqi voqelik tasviri ko'pincha ichki, ma'naviy-axloqiy mazmunni ochib berishga xizmat qilgan. Xususan, tasavvufiy adabiyotda allegorik obrazlar insonning ruhiy kamoloti, ma'naviy izlanishlari va haqiqatni anglash shakllari sifatida namoyon bo'ladi [Komilov, 2009: 120].

Tasavvuf va she'riyat munosabatlariga bag'ishlangan tadqiqotlarda ramziy obrazning ko'p qatlamli semantik tabiati alohida e'tirof etiladi [Haqqul, 2011: 82]. O'zbek mumtoz adabiyoti poetikasida esa majoziy tasvir va timsollar badiiy umumlashtirishning muhim vositalari sifatida talqin qilinadi [Yoqubov, 2013: 135]. Shu tufayli milliy adabiyotshunoslikda allegorik tafakkur masalasi masal janri, ramziy obrazlar va majoziy ifoda vositalari bilan bog'liq holda tadqiq etib kelingan. Xususan, Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari o'zbek masalchilik an'anasining yuksak namunasi sifatida e'tirof etilib, unda gavdalanitirilgan qush va hayvon obrazlarining inson xarakteri, jamiyat munosabatlari hamda axloqiy muammolarni ochib berishdagi badiiy funksiyasi alohida qimmatga ega [Gulxaniy, 1992:20]. Zero, ushbu allegorik obrazlar orqali muallif o'z davridagi dolzarb ijtimoiy muammolarni ramziy shaklda mahorat bilan aks ettirgan.

Adabiyot nazariyasiga oid tadqiqotlarda allegoriya bilan bog'liq masalalar obraz, syujet, janr va badiiy umumlashtirish kategoriyalari kesimida ham izohlanadi [Quronov, 2018: 203]. Shu jihatdan, "Zarbulmasal" asarining masal janri talablari asosida qurilgan tabiati allegorik obrazlar tizimining shakllanishi va uning didaktik funksiyasini yoritishda yetakchi badiiy material vazifasini o'taydi.

Kulgi poetikasi ham jahon adabiyotshunosligida keng tadqiq etilgan yetakchi nazariy yo'nalishlardan biridir. Unga ko'ra, kulgi motivlari shunchaki estetik zavq

manbai emas, balki voqelikni tanqidiy anglash va idrok etish shakli sifatida ham e'tirof etiladi [Berger, 1997: 31]. M.Baxtinning karnaval madaniyati va xalq kulgisi haqidagi konsepsiyasi kulgining faqat inkor etuvchi hodisa emas, balki ijtimoiy-madaniy yangilanish va qayta baholash mexanizmi ekanligini isbotlaydi [Bakhtin, 1984: 66]. G'arb adabiy an'analarida kulgi, ayniqsa, satira janri tabiati bilan chambarchas bog'liq holda rivojlangan. Satirik ifoda vositalari ijtimoiy illatlarni fosh etish bilan bir qatorda, muallifning voqelikka nisbatan estetik-baholovchi munosabatini ham tizimlashtiradi [Preminger & Brogan, 1993: 1127].

Allegoriya, satira va komiklikning janriy-poetik xususiyatlari badiiy matnning ijtimoiy mazmunini ochishda o'zaro sintezlashgan holda namoyon bo'ladi [Todorov, 1977: 45]. J.Choserning "Kanterberi hikoyalari" dostoni ushbu jihatdan fundamental manbalardan biridir. Unda XIV asr ingliz jamiyatining turli qatlamlari haqqoniy aks ettirilib, diniy, axloqiy va ijtimoiy ziddiyatlar kulgi hamda kinoya vositasida badiiy talqin qilinadi [Chaucer, 2008: 21]. J.Choser ijodini o'rgangan tadqiqotchilar uning badiiy mahoratida individual xarakter yaratish, ijtimoiy tiplashtirish va satirik tasvirning uyg'unligini alohida ta'kidlashadi [Cooper, 1989: 41].

J.Choserning adabiy olami va uning davri bilan bog'liq tadqiqotlar ham "Kanterberi hikoyalari"ning ijtimoiy mazmunini chuqurroq anglash imkonini beradi [Brewer, 1984: 125]. J.Choser biografiyasi va ijodiy evolyutsiyasiga oid tadqiqotlarda uning asarlarida o'rta asr jamiyatining murakkab ijtimoiy va axloqiy manzarasi aks etgani ta'kidlanadi [Pearsall, 1992: 250]. Keyingi tadqiqotlarda esa "Kanterberi hikoyalari"ning yaratilish tarixi va J.Choserning shoir sifatidagi mavqeyi yanada kengroq kontekstda o'rganilgan [Strohm, 2014: 83]. O'rta asr madaniyati va dunyoqarashini tadqiq etuvchi ilmiy ishlarda ham J.Choser asaridagi kulgi va satiraning tarixiy-madaniy asoslarini tushuntirish imkoniyati mavjud. Xususan, o'rta asr xalq madaniyatining qarashlari kulgi, karnaval va rasmiy ijtimoiy tartib o'rtasidagi munosabatlarni tushunishga yordam beradi [Gurevich, 1997: 17]. O'rta asr dunyoqarashining o'zgarishi va yangi estetik tafakkurning shakllanishi esa J.Choser ijodidagi realistik va satirik tendensiyalarni anglash uchun muhim kontekst yaratadi [Huizinga, 1955: 35].

Qiyosiy adabiyotshunoslik doirasidagi tadqiqotlarda turli milliy adabiyotlarda uchraydigan o'xshash poetik hodisalarni aniqlashga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda asosiy mezon bevosita ta'sir yoki tarixiy aloqani emas, balki turli madaniy muhitlarda yuzaga kelgan tipologik yaqinliklarni aniqlashdan iborat [Wellek & Warren, 1956: 48]. Shu nuqtayi nazardan, "Zarbulmasal" va "Kanterberi hikoyalari" asarlarini qiyosiy o'rganish muhim ilmiy imkoniyat yaratadi.

Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, allegoriya va kulgi poetikasi bo'yicha ko'plab nazariy tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, mazkur ikki poetik kategorianing Sharq va G'arb adabiy tafakkuridagi o'zaro munosabati hali to'liq tizimlashtirilmagan. Ayniqsa, Gulxaniyning "Zarbulmasal" va J.Choserning "Kanterberi hikoyalari" asarlarida allegorik tafakkur hamda kulgi funksiyalarini yagona qiyosiy-tipologik mezon asosida o'rganish ilmiy jihatdan dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini qiyosiy adabiyotshunoslik, tarixiy poetika, germeneytik tahlil va badiiy matnning funksional-semantik tadqiqi tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi G'arb va Sharq adabiy an'alarida allegoriya hamda kulgining poetik funksiyalarini aniqlash va ularning turli madaniy-estetik tizimlarda namoyon bo'lish xususiyatlarini qiyosiy-tipologik tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik metod asosiy ilmiy yondashuv sifatida qo'llanildi. Mazkur metod turli milliy adabiyotlarda shakllangan badiiy hodisalarni ularning tarixiy aloqalaridan tashqari, umumiy estetik qonuniyatlari va tipologik o'xshashliklari asosida o'rganish imkonini beradi [Wellek & Warren, 1956: 55]. Shu asosda "Zarbulmasal" va "Kanterberi hikoyalari" asarlaridagi allegorik obrazlar tizimi, kulgi shakllari va satirik ifoda vositalari qiyoslandi.

Tadqiqotning ikkinchi metodologik asosini germeneytik tahlil tashkil etadi. Germeneytika badiiy matndagi ochiq va yashirin ma'nolarni, ramziy qatlamlarni hamda mualliflik konsepsiyasini anglashga imkon beruvchi metod sifatida qo'llanadi. P.Rikyorning talqin nazariyasida ramziy ifoda inson tajribasining chuqur qatlamlarini ochishga xizmat qilishi va matn mazmunining bevosita ma'nodan tashqari qo'shimcha semantik imkoniyatlarni ham qamrab olishi ta'kidlanadi [Ricoeur, 1976: 15]. Shu nuqtayi nazardan, "Zarbulmasal"dagi hayvon va qush obrazlari muayyan insoniy xarakter va ijtimoiy munosabatlarning ramziy ifodasi sifatida tahlil qilindi.

Poetik tahlil metodi yordamida asarlarning janriy xususiyatlari, kompozitsion qurilishi, obrazlar tizimi va badiiy vositalari o'rganildi. N.Freyning arxetipik tanqidga oid qarashlari allegorik obrazlarning umumiy madaniy va mifologik tizimlar bilan bog'liqligini anglashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qildi [Frye, 1957: 97]. Shuningdek, allegoriya va badiiy ramz o'rtasidagi munosabatni tushuntirishda zamonaviy adabiyotshunoslikdagi nazariy qarashlardan foydalanildi [Rose, 1978: 40].

Kulgi poetikasini tahlil qilishda M.Baxtinning karnaval nazariyasiga tayanildi. M.Baxtinning konsepsiyasiga ko'ra, xalq kulgisi rasmiy va iyerarxik munosabatlarni qayta baholash imkonini beruvchi madaniy mexanizm hisoblanadi [Bakhtin, 1984: 75]. P.Bergerning kulgi nazariyasi esa komiklikning inson tajribasi va ijtimoiy voqelikni anglashdagi kognitiv imkoniyatlarini tahlil qilish uchun qo'shimcha nazariy asos sifatida qo'llandi [Berger, 1997: 43].

Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy metod orqali har ikki asarning yaratilish davri, adabiy muhit va estetik tamoyillari hisobga olindi. "Zarbulmasal" XVIII asr oxiri – XIX asr boshlaridagi o'zbek adabiy muhitida shakllangan bo'lib, unda Sharq masalchilik an'anasi, didaktik tafakkur va ijtimoiy hajv uyg'unlashgan [Gulxaniy, 1992: 5]. "Kanterberi hikoyalari" esa XIV asr ingliz adabiyotining yirik namunasi sifatida o'rta asr jamiyatining diniy, ijtimoiy va axloqiy ziddiyatlarini aks ettiradi [Benson, 2008: 801]. Tadqiqotda funksional-semantik yondashuv orqali allegoriya va kulgi faqat badiiy shakl sifatida emas, balki muayyan g'oyaviy-estetik vazifani bajaruvchi tizim sifatida o'rganildi. Bunda allegorik obrazlarning mazmuniy yuklamasi, kulgi shakllari, muallif pozitsiyasi, ijtimoiy-axloqiy muammolarning badiiy talqini va

asarning didaktik yoki tanqidiy yoʻnalishi asosiy tahlil mezonlari sifatida belgilandi [Eagleton, 2008: 102].

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, Gʻarb va Sharq adabiy anʼanalarida allegoriya hamda kulgi turli tarixiy-madaniy sharoitlarda shakllangan boʻlsa-da, ular badiiy tafakkurning voqelikni anglash va baholashga xizmat qiluvchi universal poetik mexanizmlari sifatida namoyon boʻladi. “Zarbulmasal” va “Kanterberi hikoyalari” asarlarini qiyosiy-tipologik tahlil qilish natijasida allegoriyaning obraz yaratish vositasi, kulgining esa ijtimoiy-estetik baholash mexanizmi sifatidagi funksiyalari aniqlandi.

Allegorik tafakkurning Sharq va Gʻarb poetikasidagi funksional xususiyatlari

“Zarbulmasal” va “Kanterberi hikoyalari” asarlarida allegoriya, avvalo, inson va jamiyat munosabatlarini bilvosita ifodalash vositasi sifatida faoliyat koʻrsatadi. Biroq mazkur poetik vositaning funksional yoʻnalishi har ikki adabiy anʼanada turlicha shakllangan. Allegoriyaning bunday funksional moslashuvchanligi uning universal poetik hodisa ekanini koʻrsatadi [Rose, 1978: 52]. Gulxaniyning “Zarbulmasal” asarida allegoriya Sharq mumtoz adabiyotiga xos boʻlgan didaktik-falsafiy xususiyat kasb etadi. Asardagi qushlar va hayvonlar inson xarakteri, ijtimoiy mavqe va axloqiy sifatlarning ramziy ifodasi sifatida yaratilgan [Gulxaniy, 1992: 23]. Yapaloqqush, Boyoʻgʻli, Kordon, Kulonkir singari obrazlar orqali jamiyatdagi turli toifadagi kishilarning xarakter xususiyatlari umumlashtirilgan. Ushbu obrazlar tizimi orqali muallif shaxsiy manfaatparastlik, nodonlik, maʼnaviy tanazzul va soxta obroʻ kabi illatlarni tanqid qiladi [Quronov, 2018: 220]. Mazkur xususiyat Sharq adabiyotidagi masal janrining asosiy tamoyillari bilan bogʻliq. Masalda hayvon yoki qush obrazi orqali insoniy munosabatlarni tasvirlash anʼanasi qadimiy boʻlib, uning asosiy maqsadi axloqiy xulosa chiqarishga yoʻnaltirilgan [Yoqubov, 2013: 161]. Shu jihatdan, “Zarbulmasal”dagi allegorik obrazlar tizimi nafaqat badiiy usul, balki muallifning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini ifodalovchi konseptual vosita sifatida namoyon boʻladi. “Kanterberi hikoyalari”da esa allegoriya koʻproq ijtimoiy-tipiklashtirish tamoyili asosida shakllangan. J.Choser ziyorat ishtirokchilarining turli ijtimoiy qatlamlarga mansubligini tasvirlash orqali XIV asr ingliz jamiyatining murakkab tuzilishini ochib beradi [Chaucer, 2008: 32]. Ruhoniylar, ritsarlar, savdogarlar, hunarmandlar va boshqa tabaqa vakillari individual xarakterdan tashqari, muayyan ijtimoiy guruhlarining badiiy tiplariga aylanadi [Cooper, 1989: 55]. J.Choserning ushbu obraz yaratish tamoyili uning davri va jamiyatini aks ettiruvchi kengroq badiiy tizim bilan bogʻliq [Pearsall, 1992: 266]. Natijalar shuni koʻrsatadiki, Sharq allegoriyasida asosiy urgʻu axloqiy-ruhiy kamolot masalasiga qaratilsa, Gʻarb allegoriyasida ijtimoiy munosabatlarni tanqidiy anglash tamoyili kuchliroq namoyon boʻladi. Biroq har ikkala holatda ham allegoriya bevosita tasvirdan koʻra kengroq maʼno qatlamini yaratadigan poetik mexanizm vazifasini bajaradi [Cuddon, 2013: 29].

Kulining estetik va ijtimoiy funksiyalaridagi o'xshashlik va farqlar

Har ikki asarda kulgi oddiy ko'ngilochar vosita emas, balki ijtimoiy va axloqiy baholashning samarali shakli sifatida qo'llangan. "Zarbulmasal"dagi kulgi asosan hajviy-didaktik xarakterga ega. Gulxaniy kulgi orqali jamiyatdagi muayyan illatlarni fosh etadi, biroq bu fosh qilish keskin inkor shaklida emas, balki kinoya va majoziy ifoda vositasida amalga oshiriladi [Gulxaniy, 1992: 42]. Asardagi kulgili vaziyatlar ko'pincha obrazlarning o'z nutqi va xatti-harakatlaridagi nomuvofiqlikdan kelib chiqadi. Bu xususiyat kulgining inson fe'l-atvoridagi ichki ziddiyatlarni ochib berish imkoniyatini ko'rsatadi [Berger, 1997: 55]. Baxtin nazariyasida kulgining mavjud ijtimoiy munosabatlarni qayta baholash imkonini beruvchi estetik vosita sifatidagi funksiyasi ham aynan shu jihat bilan bog'lanadi [Bakhtin, 1984: 82]. "Kanterberi hikoyalari"dagi kulgi esa ko'proq satirik va ijtimoiy-tanqidiy yo'nalishga ega. J.Choser o'z davridagi diniy rasmiyatchilik, mansabparastlik va axloqiy ikkiyuzlamachilikni kulgi vositasida ochib beradi [Chaucer, 2008: 75]. Ayniqsa, ruhoniylar obrazlari orqali diniy qadriyatlarining buzilishi va tashqi rasmiyatchilik bilan ichki axloqiy holat o'rtasidagi ziddiyat ko'rsatiladi [Brewer, 1984: 142]. J.Choserning satirik mahorati uning obrazlarni bir vaqtning o'zida individual va ijtimoiy tip sifatida yaratishida namoyon bo'ladi. Bu jihat "Kanterberi hikoyalari"ning badiiy tuzilishida alohida ahamiyatga ega [Cooper, 1989: 72]. P.Shtromning J.Choser ijodiga oid tadqiqotlarida ham shoirning davr ijtimoiy-madaniy muhitini badiiy ifodalashdagi o'ziga xosligi ta'kidlanadi [Strohm, 2014: 121]. Natijalar asosida aytish mumkinki, "Zarbulmasal"dagi kulgi ko'proq tarbiyaviy-korreksion, "Kanterberi hikoyalari"dagi kulgi esa tanqidiy-reformistik xarakterga ega. Ya'ni, Sharq kulgisida insonni ma'naviy jihatdan tuzatish maqsadi ustun bo'lsa, G'arb satirasida jamiyatdagi tizimli kamchiliklarni fosh qilish tendensiyasi kuchliroqdir.

Allegoriya va kulgining o'zaro poetik munosabati

Tadqiqot davomida aniqlangan yana bir muhim natija shundan iboratki, mazkur ikki asarda allegoriya va kulgi bir-biridan mustaqil poetik vositalar emas, balki yagona badiiy tizimning o'zaro uzviy sintezlashgan elementlari sifatida namoyon bo'ladi. Allegoriya mavhum g'oyalarni obrazlashtirsa, kulgi ushbu obrazlarning ijtimoiy-estetik ta'sir kuchini kuchaytiradi [Rose, 1978: 67]. "Zarbulmasal"da allegorik obrazlar kulgili vaziyatlarni yuzaga keltiruvchi bosh omil hisoblanadi. Hayvon va qushlarga insoniy xususiyatlarning singdirilishi natijasida yuzaga kelgan nomuvofiqlik (diskurs) kulgining asosiy sarchashmalaridan biriga aylanadi. Biroq ushbu kulgi ortida chuqur ijtimoiy va axloqiy semantika (mazmun) yashirinadi [Gulxaniy, 1992: 61]. "Kanterberi hikoyalari"da ham shunga monand badiiy manzara kuzatiladi. J.Choser yaratgan obrazlarning satirik tabiati ularning tashqi qiyofasi, kasbi yoki ijtimoiy mavqeyi bilan ichki-botiniy mohiyati o'rtasidagi farq orqali ochiladi [Chaucer, 2008: 91]. Bu esa allegorik umumlashtirish va kulgi effektining sinergetik (birgalikdagi) ta'sirini yuzaga keltirishi bilan xarakterlanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, allegoriya va kulgi o'rtasida tipologik jihatdan uzviy korrelyatsiya mavjud: "Zarbulmasal"da ramziy-didaktik model, "Kanterberi hikoyalari"da esa ijtimoiy-satirik paradigma ustunlik qiladi. Mazkur farq har ikki

asarning tarixiy-madaniy va estetik kontekstlari bilan izohlanadi [Huizinga, 1955: 78; Gurevich, 1997: 52]. “Zarbulmasal”da allegorik obrazlar kulgili vaziyatlarni generatsiya qiluvchi (ishlab chiquvchi) yetakchi komponent hisoblanadi. Hayvon va qushlarga insoniy xususiyatlarning singdirilishi natijasida yuzaga kelgan badiiy nomuvofiqlik kulgining asosiy sarchashmalaridan biriga aylanadi. Biroq ushbu kulgi ortida chuqur ijtimoiy va axloqiy semantika yashirinadi. Demak, kulgi allegorik ma’noni kuchaytiruvchi badiiy katalizator vazifasini o’taydi.

“Kanterberi hikoyalari”da ham shunga monand konseptual manzara kuzatiladi. J.Choser yaratgan obrazlarning satirik tabiati ularning tashqi qiyofasi, kasbi yoki ijtimoiy mavqeyi bilan ichki-botiniy mohiyati o’rtasidagi disproporsiya orqali ochiladi. Bu esa allegorik umumlashtirish va kulgi effektining sinergetik (o’zaro quvvatlovchi) ta’sirini yuzaga keltiradi (Quyidagi jadvalga qarang):

“Zarbulmasal” va “Kanterberi hikoyalari”da allegoriya va kulgining poetik xususiyatlari

Poetika elementi	“Zarbulmasal”	“Kanterberi hikoyalari”
<i>Allegoriyaning asosiy vazifasi</i>	axloqiy-didaktik umumlashtirish	ijtimoiy-tipiklashtirish
<i>Obraz yaratish tamoyili</i>	hayvon va qush timsollari	ijtimoiy tabaqa vakillari
<i>Kulgi turi</i>	kinoyaviy, hajviy	satirik, ironik
<i>Asosiy yo’nalish</i>	ma’naviy tarbiya	ijtimoiy tanqid
<i>Muallif pozitsiyasi</i>	nasihat va ogohlantirish	fosh etish va baholash

Birinchidan, allegoriya va kulgi Sharq va G’arb adabiyotlarida turlicha poetik shakllarda namoyon bo’lsa-da, ularning umumiy funksional mohiyati – inson va jamiyat haqidagi badiiy haqiqatni konseptualizatsiya qilish (ochib berish)dan iborat ekanligi aniqlandi.

Ikkinchidan, “Zarbulmasal” va “Kanterberi hikoyalari” asarlarida allegorik ifoda tarzining ikki asosiy modeli mavjudligi tasniflandi: Sharq modelida ramziy-didaktik allegoriya, G’arb modelida esa ijtimoiy-satirik paradigma ustuvorlik qiladi.

Uchinchidan, kulgining poetik funksiyasi madaniy badiiy idrok xususiyatlariga bog’liq ravishda farqlanishi dalillandi: Sharq an’anasida kulgi ko’proq axloqiy tuzatish bo’lsa, G’arb an’anasida u ijtimoiy tanqid mexanizmi sifatida namoyon bo’ladi.

To’rtinchidan, allegoriya va kulgining o’zaro uyg’unligi har ikki asarda badiiy semantikani chuqurlashtiruvchi asosiy poetik katalizatorlardan biri ekanligi isbotlandi.

MUNOZARA

Mazkur tadqiqot natijalari G’arb va Sharq adabiy an’analarida allegoriya hamda kulgining poetik funksiyalari o’zaro yaqin, biroq tarixiy-madaniy badiiy tizim xususiyatlariga ko’ra farqlanuvchi fenomenlar ekanini tasdiqladi. “Zarbulmasal” va “Kanterberi hikoyalari” asarlarining qiyosiy-tipologik tahlili har ikki adabiy yodgorlikda allegoriya voqelikni bevosita tasvirlashdan ko’ra, uning mohiyatini ramziy va umumlashtirilgan shaklda ochib beruvchi poetik instrument sifatida namoyon bo’lishini ko’rsatdi. Allegoriya nazariyasiga oid ilmiy qarashlar ushbu natijalarni izohlash uchun muhim nazariy baza bo’lib xizmat qilishi mumkin. N.Frey

adabiy obrazlarni muayyan arxetipik va ramziy tizimlar bilan bog'liq holda tahlil qilib, allegoriyani badiiy tafakkurning umumlashtiruvchi shakli sifatida talqin etadi [Frye, 1957: 115]. M.Rouz esa allegoriyani ramziy rejim sifatida baholab, uning badiiy matnda ko'p qatlamli ma'no yaratish salohiyatini alohida qayd etadi [Rose, 1978].

Sharq mumtoz poetikasida allegoriya ko'proq insonning ichki dunyosi, axloqiy kamoloti va ma'naviy tajribasini ifodalashga aksial (ustuvor) ravishda yo'naltirilgan. Bu xususiyat islomiy Sharq adabiyotidagi ramziy badiiy idrok an'anasi bilan bog'liq bo'lib, unda tashqi obraz ortida botiniy (ichki) ma'no izlash tamoyili ustunlik qiladi [Komilov, 2009: 150]. Shu jihatdan, "Zarbulmasal"dagi allegorik paradigmalar Sharq masalchilik an'anasi bilan uyg'un holda jamiyatdagi illatlarni fosh etish orqali axloqiy-falsafiy xulosa chiqarishga xizmat qiladi [Yoqubov, 2013: 171]. Biroq "Zarbulmasal"ni shunchaki sof didaktik asar sifatida talqin etish uning estetik salohiyatini toraytiradi. Gulxaniy allegoriyadan nafaqat axloqiy saboq berish, balki o'z davrining ijtimoiy munosabatlarini tanqidiy anglash va qayta baholash instrumenti sifatida ham foydalangan [Gulxaniy, 1992: 78].

Asardagi ramziy obrazlar orqali mansabparastlik, nodonlik, manfaatparastlik va ma'naviy tanazzul kabi hodisalar umumlashtirilgan [Quronov, 2018]. "Kanterberi hikoyalari" misolida esa allegoriyaning ijtimoiy yo'nalishi yanada kuchliroq namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari allegoriyaning barcha adabiy an'analarda bir xil funksiyani bajarmasligini ko'rsatdi. Sharq mumtoz poetikasida allegoriya ko'proq insonning ichki dunyosi, axloqiy kamoloti va ma'naviy tajribasini ifodalashga yo'naltirilgan. Bu xususiyat islomiy Sharq adabiyotidagi ramziy tafakkur an'anasi bilan bog'liq bo'lib, unda tashqi obraz ortida ichki ma'no izlash tamoyili ustunlik qiladi. Shu jihatdan, Zarbulmasaldagi allegorik tizim Sharq masalchilik an'anasi bilan uyg'un holda jamiyatdagi illatlarni ko'rsatish orqali axloqiy xulosa chiqarishga xizmat qiladi. Biroq "Zarbulmasal"ni faqat didaktik asar sifatida baholash uning badiiy imkoniyatlarini toraytiradi. Tadqiqot natijalari yana shuni ko'rsatadiki, Gulxaniy allegoriyadan nafaqat axloqiy saboq berish, balki o'z davrining ijtimoiy munosabatlarini tanqidiy anglash vositasi sifatida ham foydalangan. Asardagi ramziy obrazlar orqali mansabparastlik, nodonlik, manfaatparastlik va ma'naviy tanazzul kabi hodisalar umumlashtirilgan. Bu jihat allegoriyaning ijtimoiy tanqidiy imkoniyatlari Sharq adabiyotida ham mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

J.Choser o'z qahramonlarini o'rta asr jamiyatining turli qatlamlari vakillari sifatida tasvirlab, ular orqali muayyan ijtimoiy institutlarning ichki ziddiyatlarini ochib beradi [Pearsall, 1992: 275]. H.Kuper ta'kidlaganidek, J.Choser ijodida kulgi va realizm o'zaro uyg'unlashib, inson xarakterining murakkabligini ochishga xizmat qiladi [Cooper, 1989: 91]. Tadqiqot natijalari kulgi poetikasi masalasida ham muhim nazariy xulosalar chiqarish imkonini berdi. M.Baxtinning karnaval nazariyasiga ko'ra, kulgi mavjud ijtimoiy tartiblarni qayta baholash, rasmiy va qat'iy iyerarxiyalarni vaqtincha buzish imkonini beruvchi madaniy mexanizmdir [Bakhtin, 1984: 92]. P.Berger esa kulgining inson tajribasidagi kognitiv va ijtimoiy funksiyalarini alohida ta'kidlaydi [Berger, 1997: 71]. Biroq ikki asardagi kulgining funksional farqlari mavjud. "Zarbulmasal"da kulgi ko'proq axloqiy-me'yoriy vazifani bajaradi. Muallif

kulgi orqali salbiy xarakterlarni ko'rsatib, o'quvchini muayyan axloqiy xulosaga yo'naltiradi. "Kanterberi hikoyalari"da esa kulgi ko'proq ijtimoiy institutlarni, xususan, diniy rasmiyatchilik va tabaqaviy munosabatlarni tanqid qilish vositasi sifatida namoyon bo'ladi [Brewer, 1984: 155; Strohm, 2014: 139].

Qiyosiy tahlil natijalari yana bir muhim jihatni ko'rsatdi: allegoriya va kulgi ko'pincha bir-birini to'ldiruvchi poetik vositalar sifatida faoliyat yuritadi. Allegoriya mavhum g'oyalarni obrazlashtirsa, kulgi ushbu obrazlarning ijtimoiy-estetik ta'sir kuchini oshiradi. Bu jihat adabiyot nazariyasida obraz, ramz va badiiy umumlashtirish o'rtasidagi munosabatlar bilan bog'liq.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda allegoriya va kulgi alohida poetik kategoriyalar sifatida emas, balki yagona badiiy tafakkur tizimining o'zaro bog'liq komponentlari sifatida tahlil qilindi. Avvalgi tadqiqotlarda ko'pincha mazkur hodisalardan biri alohida o'rganilgan bo'lsa, ushbu tadqiqotda ularning o'zaro munosabati Sharq va G'arb adabiyoti misolida qiyosiy-tipologik asosda ochib berildi. Ushbu yondashuv qiyosiy adabiyotshunoslikning umumiy metodologik tamoyillari bilan hamohangdir [Wellek & Warren, 1956: 61].

Mazkur tadqiqot natijalari G'arb va Sharq adabiy an'analari allegoriya hamda kulgi poetikasining o'zaro uzviy aloqador, shu bilan bir qatorda, milliy-madaniy badiiy dunyoqarash xususiyatlari bilan belgilanadigan murakkab estetik hodisalar ekanligini tasdiqladi. Gulxaniyning "Zarbulmasal" hamda J.Choserning "Kanterberi hikoyalari" asarlarini qiyosiy-tipologik planda tadqiq etish orqali allegoriyaning badiiy tafakkurdagi universalligi va uning turli adabiy muhitlarda namoyon bo'lish shakllari aniqlandi. Tadqiqot davomida allegoriya Sharq va G'arb adabiyotida shunchaki bir xil poetik qolip sifatida emas, balki turli g'oyaviy-estetik vazifalarni bajaruvchi o'ziga xos badiiy hodisa sifatida shakllanishi dalillandi. Sharq adabiy an'anasida, xususan, "Zarbulmasal" misolida allegoriya ko'proq axloqiy-didaktik va falsafiy mazmunni ifodalashga xizmat qiladi. Asardagi hayvon va qush obrazlari inson xakteri hamda jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning ramziy modeli sifatida namoyon bo'lib, muallifning ma'naviy-axloqiy qarashlarini aks ettiruvchi instrumental vositaga aylanadi [Gulxaniy, 1992: 88; Quronov, 2018: 241]. G'arb adabiy an'ansi, xususan, "Kanterberi hikoyalari" tahlili shuni ko'rsatdiki, bu adabiy makonda allegoriya ko'proq ijtimoiy-tipiklashtirish va satirik umumlashtirish omili sifatida yetakchilik qiladi. J.Choser yaratgan obrazlar o'z davrining turli ijtimoiy qatlamlarini aks ettiruvchi badiiy modellar bo'lib, ular orqali jamiyatdagi axloqiy ziddiyatlar, diniy rasmiyatchilik va insoniy zaifliklar fosh etiladi [Benson, 2008: 823].

Tadqiqotning muhim ilmiy xulosalaridan biri shundan iboratki, kulgi har ikki adabiy an'anada ham shunchaki estetik zavq vositasi emas, balki voqelikni anglash va baholashning faol gnoseologik shakli sifatida namoyon bo'ladi. "Zarbulmasal"dagi hajviy tasvirlar ko'proq pand-nasihat xarakteriga ega bo'lib, insonni ma'naviy takomillashtirish va axloqiy xulosaga yo'naltirishga xizmat qiladi. "Kanterberi hikoyalari"dagi kulgi esa sof satirik yo'nalishda rivojlanib, ijtimoiy institutlar va inson xatti-harakatlaridagi nomuvofiqliklarni tanqidiy baholash imkonini beradi [Berger, 1997: 92].

Tadqiqot natijalari asosida allegoriya va kulgining o‘zaro funksional munosabati ham aniqlandi. Har ikki asarda allegoriya ma’noni ramziy shaklda tashkil etsa, kulgi ushbu ma’noni estetik jihatdan kuchaytiruvchi katalizator (omil) sifatida faoliyat yuritadi. Natijada badiiy matnda ko‘p qatlamli semantik tizim yuzaga keladi: tashqi kulgili holat ortida chuqur ijtimoiy, axloqiy va falsafiy mazmun aks etadi [Ricoeur, 1976: 63]. Mazkur tadqiqotning muhim metodologik jihati shundan iboratki, unda “Zarbulmasal” va “Kanterberi hikoyalari” asarlaridagi allegoriya hamda kulgi poetikasi yagona qiyosiy-tipologik mezon asosida o‘rganildi. Natijada Sharq va G‘arb adabiy muhitiga xos bo‘lgan ikki asosiy paradigma – ramziy-didaktik allegoriya va ijtimoiy-satirik allegoriya modellari tadqiq etildi.

Shuningdek, kulgining ikki asosiy funksional tarmog‘i – tarbiyaviy-korreksion va tanqidiy-reformistik shakllari tasniflandi. Umuman olganda, allegoriya va kulgi G‘arb hamda Sharq adabiy muhitida inson va jamiyat munosabatlarini anglashning universal estetik instrumentlari hisoblanadi. Ularning shakliy ko‘rinishlari va funksional yo‘nalishlari turlicha bo‘lsa-da, har ikkala an’anada ham mazkur hodisalar badiiy ijodning chuqur ijtimoiy-estetik imkoniyatlarini namoyon etadi. Shu jihatdan, “Zarbulmasal” va “Kanterberi hikoyalari” nafaqat milliy so‘z san’atining yuksak namunalari, balki jahon adabiyotida allegoriya va kulgi poetikasining umumiy qonuniyatlarini o‘rganish uchun ulkan ilmiy manbalar sifatida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, tadqiqot natijalari allegoriya va kulgining poetik funksiyalarini shunchaki tarqoq badiiy vositalar doirasida emas, balki asarning yaxlit kompozitsion va semantik tizimi bilan uzviy holda baholash zarurligini tasdiqladi. Har ikki asarda allegorik obrazlar syujet rivoji, personajlar o‘rtasidagi munosabatlar va mualliflik pozitsiyasining konseptualizatsiyasida yetakchi vazifa bajaradi. Allegorik obrazning mazmuni uning individual xususiyatlari bilangina emas, balki boshqa obrazlar bilan kolliziyasi (to‘qnashuvi) va umumiy badiiy kontekst doirasidagi o‘rni orqali ham oydinlashadi. Shu jihatdan allegoriya badiiy matnda yashirin ma’nolarni generatsiya qiluvchi murakkab semantik tizim sifatida gabarit kasb etadi [Abrams & Harpham, 2015: 7; Baldick, 2015: 10].

Tadqiqotda aniqlangan yana bir muhim jihat shundaki, allegoriya va kulgi o‘quvchining matnni qabul qilish resepsiya jarayonini intensivlashtiradi. Allegorik tasvir o‘quvchini tashqi voqelik ortidagi ramziy ma’noni ochishga undasa, kulgi ushbu jarayonga tanqidiy-emotsional munosabatni singdiradi. Natijada o‘quvchi matnni shunchaki voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy, axloqiy va falsafiy mazmunni mujassamlashtirgan badiiy tizim sifatida idrok etadi. Bu jihat badiiy matnning ko‘p qatlamli tabiatini tushuntirishda germeneytik yondashuvning ustuvor ahamiyatini tasdiqlaydi [Ricoeur, 1976: 71]. Shuningdek, “Zarbulmasal” va “Kanterberi hikoyalari”ning qiyosiy tahlili kulgining ijtimoiy tanqid imkoniyatlari milliy adabiy an’analar chegarasi bilan cheklanib qolmasligini dalillaydi. Turli tarixiy davr va madaniy muhitlarda yaratilgan ushbu asarlarda kulgi inson xatti-harakatlaridagi nomuvofiqlikni ochib berish, tashqi mavqe bilan ichki mohiyat o‘rtasidagi ziddiyatni ko‘rsatish hamda ijtimoiy paradingmalarni qayta baholash imkonini beradi. Shu ma’noda kulgi universal kommunikativ-estetik mexanizm sifatida gabarit kasb etadi [Berger, 1997: 103; Bakhtin, 1984: 11].

XULOSA

Umuman olganda, tadqiqot natijalari allegoriya va kulgining o‘zaro uyg‘unligi badiiy matnning estetik ta’sirchanligini oshirish bilan birga, uning ijtimoiy-g‘oyaviy salmog‘ini ham konseptual jihatdan rivojlantirishini tasdiqladi. Mazkur xulosalar qiyosiy-tipologik adabiyotshunoslikda Sharq va G‘arb poetik tizimining umumiy hamda o‘ziga xos jihatlarini yanada chuqurroq o‘rganish uchun nazariy baza bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu masalani boshqa milliy adabiyotlar, janrlar va tarixiy davrlar kesimida kengaytirish allegoriya va kulgining universal hamda milliy poetik xususiyatlarini yanada aniq belgilash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abrams, M.H., & Harpham, G.G. (2015). *A glossary of literary terms* (11th ed.). Boston, MA: Cengage Learning.
2. Bakhtin, M.M. (1984). *Rabelais and his world* (H.Iswolsky, Trans.). Bloomington, IN: Indiana University Press.
3. Baldick, C. (2015). *The Oxford dictionary of literary terms* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.
4. Benson, L.D. (Ed.). (2008). *The Riverside Chaucer* (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press.
5. Berger, P.L. (1997). *Redeeming laughter: The comic dimension of human experience*. Berlin: Walter de Gruyter.
6. Brewer, D. (1984). *Chaucer and his world*. London: Eyre Methuen.
7. Eagleton, T. (2008). *Literary theory: An introduction*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
8. Frye, N. (1957). *Anatomy of criticism: Four essays*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
9. Gulxaniy. (1992). *Zarbulmasal*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti.
10. Gurevich, A.J. (1997). *Medieval popular culture: Problems of belief and perception*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Haqqul, I. (2011). *Tasavvuf va she‘riyat*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
12. Huizinga, J. (1955). *The waning of the Middle Ages*. Garden City, NY: Doubleday.
13. Komilov, N. (2009). *Tasavvuf*. Toshkent: Movarounnahr.
14. Cooper, H. (1989). *The Canterbury tales*. Oxford: Oxford University Press.
15. Cuddon, J.A. (2013). *A dictionary of literary terms and literary theory* (5th ed.). Chichester: Wiley-Blackwell.
16. Lewis, C.S. (1954). *The allegory of love: A study in medieval tradition*. Oxford: Oxford University Press.
17. Navoiy, A. (1991). *Mahbub ul-qulub*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti.
18. Pearsall, D. (1992). *The life of Geoffrey Chaucer: A critical biography*. Oxford: Blackwell.
19. Preminger, A., & Brogan, T.V.F. (Eds.). (1993). *The new Princeton encyclopedia of poetry and poetics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
20. Propp, V. (1968). *Morphology of the folktale* (2nd ed.; L.A. Wagner, Ed.; L. Scott, Trans.). Austin, TX: University of Texas Press.
21. Quronov, D. (2018). *Adabiyot nazariyasi asoslari*. Toshkent: Akademnashr.
22. Ricoeur, P. (1976). *Interpretation theory: Discourse and the surplus of meaning*. Fort Worth, TX: Texas Christian University Press.
23. Rose, M.A. (1978). *Allegory: The theory of a symbolic mode*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
24. Strohm, P. (2014). *The poet’s tale: Chaucer and the year that made the Canterbury Tales*.

New York: Penguin Books.

25. Todorov, T. (1977). *The poetics of prose*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
26. Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Chicago: Aldine Publishing Company.
27. Umarov, B. (2008). *O'zbek adabiyotida badiiy tafakkur va poetika masalalari*. Toshkent: Fan.
28. Wellek, R., & Warren, A. (1956). *Theory of literature*. New York: Harcourt, Brace and Company.
29. Yoqubov, I. (2013). *O'zbek mumtoz adabiyoti poetikasi*. Toshkent: Fan.
30. Chaucer, G. (2008). *The Canterbury tales* (N.Coghill, Trans.). London: Penguin Classics.

REFERENCES

1. Abrams, M.H., & Harpham, G.G. (2015). *A glossary of literary terms* (11th ed.). Boston, MA: Cengage Learning.
2. Bakhtin, M.M. (1984). *Rabelais and his world* (H.Iswolsky, Trans.). Bloomington, IN: Indiana University Press.
3. Baldick, C. (2015). *The Oxford dictionary of literary terms* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.
4. Benson, L.D. (Ed.). (2008). *The Riverside Chaucer* (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press.
5. Berger, P.L. (1997). *Redeeming laughter: The comic dimension of human experience*. Berlin: Walter de Gruyter.
6. Brewer, D. (1984). *Chaucer and his world*. London: Eyre Methuen.
7. Chaucer, G. (2008). *The Canterbury tales* (N.Coghill, Trans.). London: Penguin Classics.
8. Cooper, H. (1989). *The Canterbury tales*. Oxford: Oxford University Press.
9. Cuddon, J.A. (2013). *A dictionary of literary terms and literary theory* (5th ed.). Chichester: Wiley-Blackwell.
10. Eagleton, T. (2008). *Literary theory: An introduction*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
11. Frye, N. (1957). *Anatomy of criticism: Four essays*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
12. Gulkhani. (1992). *The parables*. Tashkent: Gafur Ghulom Publishing House of Literature and Art.
13. Gurevich, A.J. (1997). *Medieval popular culture: Problems of belief and perception*. Cambridge: Cambridge University Press.
14. Haqqul, I. (2011). *Sufism and poetry*. Tashkent: Gafur Ghulom Publishing House.
15. Huizinga, J. (1955). *The waning of the Middle Ages*. Garden City, NY: Doubleday.
16. Komilov, N. (2009). *Sufism*. Tashkent: Mawarannahr Publishing House.
17. Lewis, C.S. (1954). *The allegory of love: A study in medieval tradition*. Oxford: Oxford University Press.
18. Navo'i, A. (1991). *The beloved of hearts*. Tashkent: Gafur Ghulom Publishing House of Literature and Art.
19. Pearsall, D. (1992). *The life of Geoffrey Chaucer: A critical biography*. Oxford: Blackwell.
20. Preminger, A., & Brogan, T.V.F. (Eds.). (1993). *The new Princeton encyclopedia of poetry and poetics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
21. Propp, V. (1968). *Morphology of the folktale* (2nd ed.; L.A. Wagner, Ed.; L. Scott, Trans.). Austin, TX: University of Texas Press.
22. Quronov, D. (2018). *Fundamentals of literary theory*. Tashkent: Academic Publishing House.
23. Ricoeur, P. (1976). *Interpretation theory: Discourse and the surplus of meaning*. Fort Worth, TX: Texas Christian University Press.
24. Rose, M.A. (1978). *Allegory: The theory of a symbolic mode*. Ithaca, NY: Cornell University

- Press.
25. Strohm, P. (2014). *The poet's tale: Chaucer and the year that made the Canterbury Tales*. New York: Penguin Books.
 26. Todorov, T. (1977). *The poetics of prose*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
 27. Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Chicago: Aldine Publishing Company.
 28. Umarov, B. (2008). *Artistic thought and issues of poetics in Uzbek literature*. Tashkent: Science Publishing House.
 29. Wellek, R., & Warren, A. (1956). *Theory of literature*. New York: Harcourt, Brace and Company.
 30. Yoqubov, I. (2013). *Poetics of Uzbek classical literature*. Tashkent: Science Publishing House.